

Jogelméleti Szemle 2022/2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

Bódi Stefánia: A magyar állampolgársági jog útja napjainkig	2
Czabán Samu: A psziché törvénye előtt mindenki egyenlő – hogyan viszonyuljunk előítéleteinkhez?	11
Falus Orsolya – Józwiak Piotr – Kővári Attila: „Gólyakalifa” a 21. században – Joghézag és analógia a virtuális valóság jogában.....	20
Makkos Nádor: Az esélyteremtésről	33
Novák Pál – Barcsi Tamás: Morális dilemmák és szabályozási nehézségek a digitális kapitalizmusban- napjaink néhány technológiai folyamatának és kulturális mozgalmának veszélyes tendenciái	46
Paizs Melinda Adrienn – Nagy Zsolt: Különbségek a protestánsok és katolikusok értékpreferenciáiban Weber protestáns etikájának a tükrében	55
Tóth Katinka: Egy új paradigma hajnalán? A „költői igazságszolgáltatás” értelmezésének problémái.....	73
Veilandics Eszter: Magyarország és Románia helyi önkormányzati rendszerének összehasonlítható elemzése	86

Szemle

Sőréné Batka Eszter: A Végrehajtó; régen és napjainkban, avagy az „arányos” végrehajtási eljárás	110
Szmodis Jenő: A korona mint közjogi szimbólum, különös tekintettel a Szent Korona ősiségére	118

Recenzió

Prugberger Tamás: Kiss György: A foglalkoztatás rugalmassága és a munkavállalói jogállás védelme	123
Vincze András: Gondolatok Egri-Kovács Krisztián: Az Alkotmánybíróság a hatalmi ágak klasszikus rendszerében című könyvéhez	144

Különbségek a protestánsok és katolikusok értékpreferenciáiban Weber protestáns etikájának a tükrében

Max Weber sokoldalúságával kevesek versenyezhetnek a társadalomtudományok területén, ennek hatására különböző tudományterületek szakmai diskurzusában újra és újra előkerül számos gondolata. Egyik, nagyon sok vonatkozásban tárgyalt és egyúttal kritizált művében, *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemében* foglalkozik a katolikusok és protestánsok azon értékkülönbségével, ami a protestánsok dinamikusabb gazdasági előmenetelét eredményezik. Úgy fogalmaz: „*A közmondás tréfásan így szól: vagy jól enni, vagy nyugodtan aludni. Jelen esetben a protestáns szeret jól enni, a katolikus pedig nyugodtan akar aludni.*” A 21. században ez a gondolat mennyiben állja meg a helyét?

A tanulmány elsősorban azzal foglalkozik, hogy munkájának nyomán milyen reflexiók születtek a szakirodalomban hogy a különböző forrásokban miként alakult a protestantizmus hatásáról való gondolkodás és az emberek értékpreferenciái, továbbá, hogy hogyan viszonyulnak ezek *Weber* téziséhez.

A cím azonban némiképp megtévesztő lehet, ugyanis a fókuszpont nem a protestáns és katolikus értékkülönbségekre került, hanem annak bemutatására, hogy a kutatók hogyan viszonyulnak a *Weber* által feltárt értékkülönbségekhez. Egy mélyenszántó elemzés helyett, inkább egy áttekintést szükséges adni a kérdésköréről. *Weber* koncepciója és a hozzá kapcsolódó, az ő munkájára alapuló, vagy arra reflektáló kutatások bemutatása után külön érdemes kitérni a Magyarországra vonatkozó eredményekre is.

I. A kapitalizmus szellemének kialakulása

A kapitalizmus érzésvilágának összetevőit az elsők között kutatta *Max Weber*, de ez irányú orientáltságának kialakulásában nagy szerepe volt kora tudományterületi hátterének. Így *Gustav von Schmoller*nek és tanítványának *Warner Sombart*nak. *Sombart* 1902-ben jelentette meg a *Modern kapitalizmus* című művét, amiben a vallási tényezők kapcsolatát vizsgálta a kapitalizmus kialakulásával. Ez után jelent meg *Weber* könyve 1905-ben, amiben a protestantizmus történelmi szerepét elemezte a kapitalizmus kialakulásában. Már előttük is kerültek olyan gondolatok megfogalmazásra, melyek kapcsolatot véltek felfedezni a protestantizmus és a modern, kapitalista gazdaságban történő aktívabb szerepvállalás között,³ de - *Lukács György* szerint - az ő kettőjük munkája volt képes először adekváтан válaszolni arra a kihívásra, amit *Marx* kapitalizmus képe jelentett a társadalomtudományok számára.

Csak röviden kitérve a marxi kapitalizmus-eszményre; érdemes egy rövid összefoglalót adni a problémaköréről. *Marx* társadalomelméletében a legnagyobb figyelmet természetesen saját korának rendszerére az iparosított kapitalizmusnak szentelte, hiszen egyfelől ebben a társadalmi-gazdasági rendszerben élt, másfelől ellentétben a korábbi szisztémákkal is sok folyamat – értékelése szerint – rejtve maradt, vagyis nem volt igazi jogi megkülönböztetés (nemesek – nem nemesek, stb.), nem csupán két osztály létezett (elnyomók és elnyomottak) ugyanakkor mégis nyilvánvaló volt a „kevesek gazdagsága és sokak szegénysége”. Így

¹ Doktorandusz, SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

² Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK.

³ Kovács, 2010: 1.

könnyedén felmerülhetett a kérdés: vajon milyen rejtett mechanizmusok okozhatják ezt, ha látszólag az egyszerű kommunisztikus társadalom kvázi jogegyenlőség létezik, ám még sincs sem közösség, sem azok szolidáris formája. *S itt kezdődik az igazi kritikai szociológia.* Bár a kapitalista társadalmi rendnek többféle formáját is feltárták, az ipari termelésben látták a kezdeteket: három kérdés körül artikulálódik a problémakör. Egyrészt a tulajdon (feudalizmus utáni) megjelenése, ami már jogilag is kifejezetten védett volt; másrészt akár a manufaktúráis, akár ipari méretekben megvalósuló termelés, mely egyértelműen felesleget termelt; harmadrészt ennek a feleslegnek a szabadpiacon való eladása, eladhatósága. Az industrialista világban ez már oly mértékű lehetett, hogy a profit ugrásszerűen megnőtt, tehát a termelésre alapozott gazdaság egybefonódott a piacra alapozott ökonómiával. Persze ennek is voltak feltételei, így a termelési eszközök tulajdona; a megtermelt eszközöket úgy lehet eladni, mintha az az eladó kizárólagos tulajdona lenne; a munkát és a megtermelt javakat is egyszerűen egy általános egyenértékessel ki lehet fizetni, ezért a munkás tulajdonképpen a munkáját adja el. Ehhez hozzá tartozik egy jogelméleti jellegű paradigma, miszerint a *laissez-faire* ideológia alapján az állam nem avatkozhat be a privát kezdeményezésekbe, hiszen azok a gazdaság fejlődésének zálogai. Ezáltal pedig megjelentek vagy újjáalakultak (a már addig is meglévő) osztályok, noha sem *Marx*, sem *Engels* nem adott konkrét definíciót eme kifejezésnek, bár felismerték, hogy a különféle szegmensek nem egyformán ragaszkodtak, a burzsoá és proletariátus megkülönböztetéshez. Ezért talán *Isajah Berlin* társadalomfilozófus koncepcióját lehetne erre használni, miszerint az „osztály személyek azon csoportja a társadalomban, akiknek élete és pozíciója a társadalmi produktumok elosztásában determinált, és ami a társadalmi struktúrában ezáltal meghatározott”⁴.

A *burzsoázia* a gazdasági szempontból domináns „kasztt”, vagyonnal, az anyagi javak fölötti kontrollal, a munkaerő feletti szabályozás hatalmával, a termelési eszközök, technológia, gyárak, etc. tulajdonával rendelkezik. S innentől kezdve nem közvetlenül aknázzák ki a munkásságot, hanem egyszerűen csak kevesebb jövedelmet biztosítanak, mint amennyit valójában megtermelnek. (Egyszerűen a lehető legkevesebbet fizetnek, hiszen a munkanélküliség társadalmi ténye önmagában elegendő „erőt” képvisel, hogy nem kelljen nagyobb jövedelmet biztosítani.) A *proletariátus*, mint „alávetett kaszt” vagyontalan, „s ahhoz, hogy fenntartsa önmagát, kénytelen munkáját eladni”,⁵ vagyis innentől kezdve a munkások inkább eladandó tárgyakként, sem, mint emberi lényekként kezelendők.

Ehhez szorosan kapcsolódik a marxi értelemben vett elidegenedés fogalma, ami egyszerűen kifejezve egyfajta (az emberek egymás iránti) elhidegülését, szeparációját jelenti. Egyszerűbben kifejezve az emberek egyre inkább úgy érzik, hogy a társadalmi történések nem vonatkoznak, nem hatnak ki rájuk, nincsenek kapcsolatban velük, szükségleteikkel, céljaikkal, motivációikkal. Ez az egyébként napjainkban is tapasztalható, sőt egyre erősödő folyamat több formában jelenik meg:

- A munkásosztály tagjai elidegenednek egymástól, mivel egyszerű árucikként tekintenek rájuk (lényegében a heti vagy éppen havi bér a vételár).
- A munkás elidegenedik munkájának eredményétől, mivel semmilyen ellenőrzést nem gyakorolhat fölötte (csupán egy részmunkát végez, melynek sem eredményét, sem értelmét nem látja).
- Ha nem láthatják munkájuk gyümölcsét a munkától és a produktumtól is elidegenednek.
- A munkások elidegenednek egymástól, például az osztálykülönbségek miatt.
- A munkások elidegenednek egymástól, mivel mindenki a produktum egy adott részmunkáját, és csak azt a részmunkát végzi, következésképpen mindegyik csak saját részmunkájára

⁴ Isajah, 1973. 127.

⁵ Engels, 1975. 341-357. 341.

koncentrálhat, így nem ismerik sem a másik munkarészét, sem a másik tulajdonságait, tulajdonképpen nem ismeri a másikat (s még igazi kommunikáció sincs köztük).

-Az elidegenedés további forrása, hogy valódi kapcsolat esetleg a termékek cserélésénél, pontosabban annak kifizetésénél jöhet létre.

-Végső soron az emberek nem igazán látják létük értelmét, így elidegenednek önmaguktól is.

Az elidegenedés miatt, már nincs igazi közösségi szabályozás (mint a régi-jó jog, vagy a szokások) mivel nincs igazi közösség sem, ezért a társadalom szükségletei esetleg a javakban mérhetőek. *Marx* szemében az anyagi feltételek manipulálása lett a társadalmi szükségletek kielégítésének forrása. Így például a jogrendszert pusztán azért hozták létre, hogy a társadalom tagjainak viselkedése kiszámíthatóvá váljon (amit régen a szokások biztosítottak) vagy, hogy a közösség tagjai megvédjék önmagukat és tulajdonukat. S innentől kezdve a jog látszólag „saját életet él”, és nem úgy látszik, mintha nem is társadalmi produktum lenne, hanem egy objektív entitás, mely öröktől fogva létezett, egy (Istenhez hasonló) személytelen, és paradox módon, saját jogán alapuló autoritás. Továbbá ez azt a látszatot is kelti, hogy az egyes individuumokat (mivel már nincsen közösségi szabályozó erő) egy szinte természetfeletti, de mégis emberi hatalomnak kell kormányoznia.⁶

A fentiekből még egyértelműen nem következne, de a tulajdon szerepe kulcsfontosságú, és ebből már levezethető, hogy a marxi értelemben vett társadalmi felépítmény, legyen az morális, intellektuális, esetleg vallási hit, ideológia, értékek, habitusok, tudományos ideák vagy épp a jog; mindezek csupán azt szolgálják, hogy a burzsoázia megvédhesse saját ipari, kereskedelmi, pénzügyi érdekeit, s így domináns osztályként maradjon fenn. S mindezt úgy prezentálva, mintha ez a természet rendje és annak tökéletes materiális megvalósulása lenne, s ezt fenntartandó, a szabályozások a legnagyobb reverenciával bíró, akár „misztikusnak” is tekinthető természet adta normák lennének. „A jogrendszer úgy jelenik meg, mint egy független entitás, mely az igazságosságból származtatható (...) saját maga által alapított (...) és a társadalom elfelejti, hogy az valójában saját gazdasági helyzetének leképezései.” (*Friedrich Engels*)⁷ Ha a materiális produktum a szocialitás világában jön létre, értelmet adna a közösség tagjai életének, létének. Így láthatnák munkájuk eredményét, és értelmét, ami mentális és fizikai értelemben is javíthatná munkájuk minőségét. (Hozzá kell tenni: nem a mennyiségét!) ez pedig az individuumok szociális relációjához is hozzájárul; s jogi szempontból furcsán hangzik, de munkájának eredménye egyben fikcióként, „tulajdona” is lesz. Ám a kapitalista társadalomban nemcsak a termék, de a termelő, sőt a termelők közti viszonyok is tulajdonná válnak.⁸ Sőt nemcsak tulajdonná, hanem egyben terméké is, melyek a produktumokhoz hasonlóan cserélhetővé, eladhatóvá alakulnak; vagyis előbb-utóbb az általában vett társadalmi kapcsolatok vagy viszonyok, éppúgy, mint a termékek a tulajdon részét képezik, s cserélhetők, eladhatóak, megvásárolhatóak lesznek.

Marx álláspontja szerint a társadalmi szituáció a gazdasági-pozicionálás helyzetnek köszönhető, miszerint az alapok határozzák meg a felépítményt: az uralkodó osztályok attitűdje egyszerűen behatárolja az elnyomottak szemléletét és ez egy paradigmatis ideológiává, mi több erkölcsi értelemben helyessé, „jóvá” vált. S ez a különféle korokra is igaz, mivel a gazdasági alap megváltoztatja a felépítményt, ezzel párhuzamosan a társadalom szemléletét is, ami előbb-utóbb ideológiává vagy éppen - nem messze az előbbi meghatározástól - vallássá emelkedhet. Így a jogi felépítmény nem más csak a gazdasági hatalom textuális prezentációja, miszerint a tiltások és a negatív szankciók csupán a vagyon (tulajdon) védelmét, ezzel együtt a

⁶ Ennek részletes leírása a strukturális funkcionalizmusban jelenik meg; eklatáns példát szolgáltat *Niklas Luhmann*, vagy magyar adaptációja *Pokol Béla*. *Pokol*, 1992. 135-155. Ahol a politikai alrendszer már nem a közösség ügyeinek intézése, hanem a hatalom megszerzése, vagy a hatalom hiánya. (Kormányon maradni vagy ellenzékbe menni.)

⁷ *Engels*, 1955. 546-634. 623.

⁸ *Trevino*, 2008. 98.

szabad piac cseréjével az előbb említettek felhalmozását szolgálják; ahogy *Marx* fogalmazott: „a jogalkotás, legyen az politikai, büntetőjogi vagy civiljogi, semmi mást nem jelent, mint szavakba öltetni a gazdasági viszonyokat.”⁹ Ehhez kapcsolódik *Marx* talán legismertebb aforizmája, miszerint „nem az emberek tudata határozza meg létüket, hanem létük határozza meg a tudatukat”.¹⁰ Mellesleg ettől függetlenül elismerte, hogy a gazdaság nem egyirányúan hat a tudatra, hanem ez fordítva is igaz, csupán előbbi hatása erősebb, mint utóbbié. De mi történik akkor, ha a termelés anyagi erőforrásai konfliktusba kerülnek a termelés társadalmi relációjával. Nos, ekkor következhet az akkor még meg nem valósult ún. szocializmus.

De térjünk vissza a weberi ideára. Az 1800-as években megindult Németországban a hagyományos agrárviszonyok felbomlása, ami a franciák fölött aratott 1870-es győzelmük után vált igazán látványossá. A gazdálkodás kereteinek megváltozásával a termeléshez sem a korábbi típusú attitűdökre volt szükség. A kapitalizálódó nagybirtokos termelés, így az ipar felszívó ereje megnőtt és a munkalehetőségét elvesztő parasztság vándorlásnak indult a városok irányába. Ezt követően azonban a tradicionális jegyek még évtizedekig együtt éltek szociális viszonyaiban a modern polgári fejlődéssel. Ezek voltak azok a relációk – amik a tudományos közeg mellett – *Weber* érdeklődését felkeltették és alapot adtak arra, hogy közelebbről megvizsgálja a kapitalizmus lényegét és kialakulásának feltételeit.

Szerinte a modern kapitalizmus kialakulásához szükség volt egy adekvát racionális gazdasági ethosz megjelenésére, ami maga a „kapitalizmus szelleme”. A hiedelmekkel ellentétben ez nem azonos a szerzési ösztönrel, sem a nyereségvágygal, vagy a pénznyerésre törekvéssel. Ezek irracionális ösztönök, viszont, ahogy fogalmaz: „*a polgári gazdasági lét olyan munkára épül, amely folyamatosabb és racionálisabb (...) elsősorban az teszi lehetővé, hogy kézműves kiszámítsa és megértse milyen kapcsolat áll fenn a cél, az eszköz, valamint a sikert és a kudarc között.*” Ebből is következik tehát, hogy szerinte a racionalitás az, ami a polgári civilizáció legfőbb ismérve. Az erősödő polgárság azonban a feudális rendszer korlátaiba ütközött az új kapitalista viszonyok kialakítása közben, lényegében – összefonódottságuk végett – a katolikus egyházba. E miatt, minden hűbéri rendszer elleni harcnak az egyház ellen is kellett irányulnia, ez a reformációval kezdődött. Ott pedig a polgárság nézetei, törekvései vallási formakényszerben köszöntek vissza.

Weber markánsan aláhúzza az eszmerendszerek orientatív szerepét: Ahhoz, hogy a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet megtörténhessen egy erkölcsi forradalomnak is végbe kellett mennie tehát, ami a hűséget istenfélő tisztességre, a vitézséget és bátorságot pontosságra és takarékosra cserélte. A kamatszerezés elutasítását annak elfogadására, az intellektuális kíváncsiság és önbizalom hiányát annak meglétére váltotta. Ennek az új embertípusnak a prototípusaként *B. Franklint* látta, akit céltudatosnak látott, gondos, pontos, ésszerűsége nyugvó takarékos élettel. Az embernek szerinte ehhez az élethez önként, hitének parancsára, belső meggyőződésből kell vállalnia a puritán és aszkétikus életet, mint egy vallásos hivatásvégzést, ami Isten dicsőségét szolgálja.

De mit is jelentett valójában ez a racionalizmus? *Weber* számára – az ideáltípusokkal is összefüggésben – a szociológiai kutatások meghatározó tényezője a racionalitás, mely racionalitás áthatja a szociális struktúrát és a társadalmi cselekvéseket is. Noha nincs különösebb konvenció arra nézve, hogy *Weber* vajon pontosan mit is értett racionalitáson, mégis *Arnold Eisen* alapján néhány – egymással interferenciális viszonyban lévő – komponensét ki lehet emelni.

1. Elsőként kiemelendő, hogy minden, ami a „racionalitás” fogalma alá tartozik, egyfajta *szándékot* előfeltételez, amiben az individuum egy megfontolt célt szem előtt tartva törekszik annak végrehajtására. Ennek bármiféle kényszertől mindenképpen mentesnek kell lennie,

⁹ Marx, 1900. 83. p.

¹⁰ Marx, 1972. 21. p.

hiszen az egyének önként választják a célt és az eredményt, illetve az elérés módját. Ugyanakkor a társadalmi tények és törvények, illetve a statisztikai valószínűség alapján a kiszámíthatóság növekszik.¹¹

2.A *kalkulálhatóság* olyan társadalmi cselekvéseket jelöl, amelyek meghatározott biztonsággal kiszámíthatóvá teszi a végeredmény bekövetkeztét. Ha valaki bármilyen tevékenységet végez, annak kimenetelének valószínűségét megpróbálja kiszámítani, s ez behatárolja magatartását is, vagyis számításba kerül a kezdet, az értelem és a vég.

3.Az *ellenőrzés* – az előbbihez hasonlatosan - legalább ilyen fontos, mivel ezáltal a társadalmi cselekedetek véletlenszerűsége csökkenthető; hiszen ha akár az egyén, akár a közösség magatartása megjósolható, sokkal kiszámíthatóbbá válik nemcsak az eredmény, de az ahhoz vezető folyamat is.

4.A racionalitás a *logika* minőségi megfelelőjének tekinthető: minden társadalmi interakció rendszerességgel felruházott, szisztematikus, ezáltal pedig hatékony. Például egy munkával elért eredmény esetében – amennyiben a munkadarab előállításához több munkafolyamatot vesz igénybe – a leghatékonyabb, ha minden munkás egy-egy részt készít el, ám ahhoz, hogy az eredmény megfelelő legyen, szükséges a kooperáció.

5.Az *univerzalitás* szintén a racionalitás komponensének tekinthető: amennyiben egy társadalmi szerkezet vagy cselekmény absztrakciós fokának kellő mértékig jutunk, a logikai formák által ugyanezek a módszerek más struktúrák és aktivitások szempontjából is alkalmazhatóak függetlenül attól, hogy azok a társadalom melyik szegmensében található. A jogszociológiában például a kodifikált általános szabályok lehetőséget adnak, hogy általánosan alkalmazhatóvá váljanak a speciális esetekben is. Például a büntető törvénykönyvek nem határozzák meg a lopás tényállása esetén, hogy mi az elkövetés tárgya, vagy milyen viszonyban volt az elkövető és a sértett, csupán az elkövetési magatartást és a tulajdonhoz vagy birtokhoz kötött fogalmát. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a magatartások között, mint lopás, rablás, kifosztás, etc. vagy az elkövetési tárgy, mint értékhatárok, műkincsek, etc. a jogalkalmazás nem alkalmazna diszkréciót.)

Ugyan utolsónak említettem, de mégis a legfontosabb a speciális célok eléréséhez a szisztematikusság; a szociális organizmuson belüli módszerszerű rendszeresség. Vagyis – s erre mind a magánigazgatás, mind a közigazgatás alkalmas – az emlékezet rögzítése során (írásbeliség) a feladatok rendszeres elvégzése ellenőrizhetővé válik, és az azonos (hasonló) esetek eldöntésének ismételtsége sokkal inkább garantálható (mint mondjuk a „szájhagyomány” esetében).

Weber szerint a racionalitás az, ami igazán megkülönbözteti a Nyugati Civilizációkat más társadalmaktól, s ez az egyik (ha nem a legfőbb) oka több társadalmi szektor rohamos fejlődésének, többek között a gazdaságnak, politikának, jognak, zeneművészetnek, vallásnak, tudománynak, főleg ha összehasonlítjuk mindezeket a Keleti Civilizációkkal (India, Kína, Közép-Kelet, etc.).¹² Hiszen például a nyugati kultúrákban a jogalkalmazás formális és racionális procedúra keretében és személytelen, univerzális szabályok alapján történik. Ezzel szemben a keleti kultúrákban a jogszolgáltatás irracionális, mivel a döntések a döntéshozók (bírák, kádik, szultánok) személyes tapasztalatain, továbbá jogilag irreleváns (politikai, etikai) tényezőkön alapulnak; emiatt az igazságszolgáltatás rendkívül bizonytalan, kiszámíthatatlan volt és óhatatlanul kényszerrel alkalmazott.¹³

¹¹ Weber példája, hogy ha célkitűzésünk egy könyv részének egy meghatározott ideig történő elolvasása, akkor időt spórolva erőfeszítéseket teszünk ennek érdekében, ezáltal hatékonyabbá válik tevékenységünk.

¹² Eisen, 1978. 57-70. 61. p.

¹³ Eisen, 1978. 61. p. Itt külön érdemes megjegyezni, hogy Weber, mintegy pszichológiai projekcióként, saját környezetéből indult ki, s furcsa módon ezt az egész európai (nyugati) civilizációra kivetítette, noha a két weberi elv: az idea és a racionalitás mindenképpen a szociológiai módszertan egyik legkiemelkedőbb áttörését hozta. Ugyanakkor – mindez nyilvánvaló szándékaival ellentétben – a tudomány területén nemcsak módszertanként,

A kapitalizmus szelleme egyet jelent hát a gazdasági racionalizmussal, a tőke felhalmozására irányuló törekvéssel, a javak pazarlásától és nem teremtő felhasználásától való tartózkodással, önfegyelmével. Szemben a katolikusok nyugodtabb, szerzési ösztön által kevésbé vezérelt magatartásával, ahol megelégszenek a kisebb, de egzisztenciájuk megőrzésére elegendő biztos jövedelemmel. Ennek bizonyítására *Martin Offenbacher Felekezetek és társadalmi rétegződés*. című munkájának statisztikai adatait használta.

Ezzel szemben Sombart azt állította, hogy a kapitalizmus szelleme két tényezővel foglalható össze, ezek pedig a korlátlan szerzés, a vállalkozás szelleme, ez az, ami a régi, középkori világot lerombolja; a második tényező a gazdasági racionalitás, a racionális szellem, ami megalkotta a középkori világ romjain a polgárit. Sombart úgy fogalmaz a Budapesten 1922-ben tartott előadásán, hogy „*Kapitalista módon gazdálkodni, ami elsősorban a szellemét illeti, azt jelenti, hogy nyereségre törekvés szempontjából, a kereseti elv uralma alatt gazdálkodni. Kapitalista módon gazdálkodni nem azt jelenti, tárgyjavakat hozni létre, hanem azt jelenti, árukat, csereértékeket hozni létre, még pedig nem valamely természetes szükséglet fedezése, hanem nyereség szerzése céljából. Nagy tévedés azt hinni, hogy a kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy hordják. A kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy pénzt keressenek általa, s a kapitalista világban minden ezért a célért s csakis ezért a célért készül. A kereseti elv – folytatja - a nyereségre törekvés uralkodik minden kapitalista gazdálkodásban s épp így uralkodik benne a konkurencia elve, vagyis azaz elv, hogy mindenki önmagára van hagyva, mindenki követi a maga útját tekintet nélkül a többiekre s az győz, aki először ér célhoz. Ami a gazdaság formáját, szervezetét illeti, a kapitalista gazdálkodás egyrészt a termelés tényezőinek megosztásán alapszik.*” Itt arra gondol, hogy például a kézművesnél, a kapitalista gazdálkodás előtt, a termelés tényezői egy személynél egyesültek, a kapitalizmusban viszont ezek már megoszlanak. Ezek egyesítése – a kapitalista vállalkozó által – pedig szabad szerződések, megegyezés útján történik, mondhatni vásárszerűen.¹⁴

Weber szerint viszont mind a két folyamatot a racionális szellem eredménye, ugyanis a szerzés szelleme a nyugati kultúrkörökön, és korábbi történeti korszakokban is jelen volt. Szerinte a modern ipari kapitalizmus alapvető lényege „az emberi közösségek szükségleteinek ipari méretekben történő kielégítése”. Továbbá a „modern racionális kapitalizmus sarokköve a tőke racionális nyilvántartása, ami meghatározza a jövedelmet és a költségeket, ezáltal eredményezi az erőforrások maximális kihasználását, s ennek alapja a modern könyvelés módszere, a költségvetési egyenleg fenntartása”.¹⁵ A kapitalizmus ideáltípusát szintén meghatározta, méghozzá a következőkben:

1. A termelési eszközök kisajátítása (földterület, géppark, technológia, etc.) amelyek a független ipari vállalkozások cserélhető eleminek tekinthetők.
2. A piac szabadsága és nyitottsága, vagyis mindenféle kényszerű beavatkozás, kiszámíthatatlan állami intézkedések hiánya, melyek befolyásolnák az üzleti tranzakciókat és a vagyoni disztribúciót; másképpen: a *laissez-faire* teljes megvalósulása.
3. A termelés mechanizálása, annak érdekében, hogy mind a produkció, mind pedig a termékek elosztása a lehető leghatékonyabbá váljon.
4. A közigazgatás és a jogszolgáltatás kiszámíthatósága és előre kalkulálhatósága.
5. A munkaerőpiac szabadsága, ami azt jelenti, hogy a munkások jogi szempontból megengedetten és gazdasági aspektusból pedig kényszerűen eladhatják saját munkaerejüket; mindezt minden megkötés nélkül piaci alapokon tehetik.
6. A gazdasági élet kizárólag üzleti alapokra való helyezése.

hanem elérendő célként és paradigmaként definiálódott.

¹⁴ Sombart, 1922.

¹⁵ Weber, 1950. 275.

7.A szabadpiachoz kapcsolható finaciális spekulációk, illetve azok mechanizmusainak megléte.¹⁶

A fenti két példa egyáltalán nem véletlenül került az exemplifikáció közé, ugyanis *Weber* e két jelenséget tekinti a modernizáció és a modern világ alapjának. Álláspontja szerint e két társadalmi mechanizmus tette mindenképpen a Nyugati Világot szinte minden szempontból a „Földkerekség legkiemelkedőbb, leghatékonyabb társadalmává”. Ezek az ideák, illetve azok többé-kevésbé megvalósult formája egy olyan világot teremtett, ami megelőzte minden tekintetben a perifériára szoruló társadalmakat, beleértve azokat is, amelyek egyébként eredendően nagyobb potenciállal rendelkeztek.

A polgáriassultság fő képviselőinek a vállalkozókat tartotta, a rendi kiváltságokat támadó bürokratákat, akik az értelmiségiek köréből kerültek ki. Az oktatási rendszernek e miatt fontos szerep jut a társadalmi mobilitásban, a protestáns parókiáknak pedig a liberális eszmék átadásában.¹⁷

Nem állítja ugyan, hogy a vallás teremtette meg a kapitalizmust, ahogy az sem, hogy a protestáns etika volt a döntő tényező annak kialakulásában, de azt igen, hogy a kettő közötti viszony szoros. Művének alapgondolata tehát, hogy kapcsolat mutatható ki a kapitalista üzletvezetés és a protestáns értékek között: a „kapitalista szellem” kialakulásában lényeges szerepet tulajdonított a protestáns etikának. Nem minden protestáns irányzatban vélte azonban felfedezni a szükséges elemeket, hanem leginkább a kálvinizmusban, azon belül is a puritán neokálvinizmusban.¹⁸

Weber szerint ez a puritán ihletettséggű, hivatásszerűen végzett munka racionális életmódot eredményez, ami elkerülhetetlenül gazdagodáshoz vezet, ez pedig a hivatásszerűen végzett munka erkölcsi tartalmát erősen rombolja. Ez az első probléma, amelyet *Weber* exponál, de nem old meg. Egy akkori prédikátor szerint, olyannak kellene lennie, mint „egy könnyű köpeny, melyet az ember bármikor ledobhat” – idézi *Weber*, majd így folytatja „*De a köpenyből a végzet folytán acélkeménységű burok lett, és ennek a világnak a külső javai az emberen folyton növekvő s végül elháríthatatlan hatalomra tettek szert, amilyenre nem volt példa a történelemben.*” Tehát a puritánok által megfogalmazott hivatásszerűen végzett munka követelményének szekularizálódig. *Weber* itt a metodista *John Wesleyt* idézi: „*Félek: valahol csak a gazdaság növekedett, ott a vallás belső tartalma ugyanabban a mértékben csökkent (...) így bár megmarad a vallás formája, de szelleme lassanként eltűnik.*” Tehát életmód kiterjedése szükségképpen levedli a vallási köntöst, a keresztény aszkézis elillan.¹⁹

II. *Weber* hatása és kritikái

Weber elmélete a XX. századi társadalom- és történettudományi diskurzusban rendszeresen előkértül: *Wallenstein* bizonyos mértékben azonosult *Weber* tézisével, elismerte, hogy a protestantizmus kapitalizmussal való jobb összeegyeztethetőségét. *Hill* is elismeri, hogy a kapitalizmus jobban igazolható a kálvinista teológiával, mint a katolikussal, hiszen utóbbi merev intézményei akadályokat állítanak, amit a protestantizmus aláás az által, hogy a belső indíttatásra helyezi a hangsúlyt;²⁰ de hozzáteszi, hogy semmi sincs a protestantizmusban, ami automatikusan kapitalizmushoz vezetne. *Marshall Weber* megközelítéséből szintén annak

¹⁶ *Weber*, 1950. 275-278.

¹⁷ *Kovács*, 2011: 147.

¹⁸ *Kovács*, 2011: 13-14.

¹⁹ *Jenei*, 2016: 48-49.

²⁰ *Kovács*, 2011: 19.

monokauzalitását kritizálta.²¹ A bírálók egy másik köre időben korábbra teszi a kapitalizmus kialakulását, a 13-14. századi itáliai gazdaságban. *Hirschman Weber* elméletét olyan szempontból tartja egyoldalúnak, hogy a kapitalizmus nemcsak az egyéni megváltás keresés következménye, hanem a társadalmi romlás elkerülés módjának a kereséséhez is köze van a XII-XVIII. századi értelmiségi, irányító és tisztviselő elit részéről.

Weber már emlegetett kortársa, *Sombart*, vele párhuzamosan kutatta a modern kapitalizmus szellemét. Elméleteik – a kölcsönös szakmai tisztelet mellett – keresztezték és kritizálták is egymást. Továbbá a zsidók vizsgálatára a gazdasági életben *Weber* tanulmányai ösztönözték *Sombartot*. Hangsúlyozza a judaizmus vizsgálata közben, hogy ha a puritán lét pozitív harással lehetett is a kapitalizmus fejlődésére, a zsidó vallás hatása sokkal erősebb. *Sombart* véleménye szerint – mondja *Elbogen* – a zsidóság szelleme és a kapitalizmus szelleme az azonos, mert az elsőt „a vallásos érdeklődés túlsúlya, az isteni jutalom és büntetés gondolata, az evilági aszketizmus, a vallás és az üzlet szoros kapcsolata, és mindenekfölött az élet racionalizálása” jellemzi. Ezek a zsidókban kidomborodó vonások tették őket a kapitalizmus kibontakozásának egyik fő tényezőjévé.

Bár *Sombartot* is sokan kritizálják, akár személyeskedve is a szavahihetőségét. *Weber* egy tanítványa memoirjában rosszindulatúan a következő megjegyzést tette róla: „*Sombart, a német társadalomtudósok Próteusza, akinek legalább annyi világnézete volt, ahány nője (és ez bizony jó néhányat jelent).*”²² Ezen túl *Troeltsch*-t megemlíti, aki szintén, mint *Weber* kortársa foglalkozott a témával, a protestantizmus társadalmi összefüggéseivel, és a szociológia történetében elsősorban *Weber*hez viszonyítva tárgyalják, és bár számos területen hatottak is egymásra, becsülték egymás munkáját, de *Weber* maga is visszautasította a *Troeltsch*el való szembeállítását.²³ A társadalomtudományban jellemzően alárendelik *Weber*nek *Troeltsch*et, ahogy *Máté-Tóth* kifejti, de sokkal inkább mellérendelt a viszony kettejük között. Egyes felekezetek tanításainak társadalmi hatásairól írt. *Weber*hez hasonlóan úgy gondolta, hogy az ipari kapitalizmus hatása, hogy elveszik az aszkézis szelleme.

Vannak felfogások, amiben azt találhatjuk, hogy a kapitalizmus és a protestantizmus kapcsolatát elsődlegesen a politikai életre, az államra gyakorolt hatásként értelmezik. Részben *Weber*nél is megjelenik a polgári demokrácia fontos elemeinek kifejlődésére gyakorolt hatása, de kifejtését már inkább *Troeltsch* végezte el. Ezzel kapcsolatban, írja *Höllinger*, a társadalom tagjainak a valláshoz való viszonyulása nagymértékben függ attól, hogy milyen az adott felekezet kapcsolata a világi hatalommal. Milyen mértéket ölt az állam és az egyház összefonódottsága.²⁴

*Szűts Farkastól Troeltsch*hez hasonlóan elmondható, hogy *Weber*től teljesen függetlenül fejtette ki *Az evangélium hatása a nemzetekre.* című, 1900-ban megjelent tanulmányában, hogy azokban az országokban, ahol a protestantizmus aktívan jelen van, ott, az lényeges szerepet játszik a tudás, a szabadság és a jólét növekedésében.²⁵ Minél hívebb követője egy nemzet az evangéliumnak, annál magasabb értelmi világosságban van része, így jelentős a tudományos fejlődés is. Példaként, akárcsak *T.*, *Hollandiát* hozza föl, és szintén hozzá hasonlóan hangsúlyozza az egyéni felelősséget, az önállóságot.²⁶

Jean Bachler azt hangsúlyozza, hogy a burzsoázia legfőbb célja, hogy a nemesi életmódhoz való hozzáférése, amelyet a föld birtoklása és az arról beszédett bérleti díj tett lehetővé, azaz a gazdasági tevékenység nélküli pénzszerzés. *Weber* elméletét folytatva kifejti, hogy a protestáns etika, álláspontja szerint, nem annyira a gazdasági tevékenység

²¹ Kovács, 2010: 1-2

²² Madarász: 73.

²³ Máté - Tóth, 2017: 7-9.

²⁴ Kovács, 2011: 22-23.

²⁵ Kovács, 2013: 217.

²⁶ Kovács, 2011: 181.

racionalitásának megadásával fejtette ki hatását, inkább az által, hogy érezte a polgársággal a gazdasági tevékenységük legitimitását, ezzel, annak elvégzésének feladása nélkül nyerhették vissza méltóságukat.

Schumpeter szerint azok a közgazdászok, így *Weber* is, akik szükségesnek tartották, hogy a kapitalizmus kibontakozását valamilyen speciális elmélettel magyarázzák meg – tévúton jártak. Ez a vállalkozói funkció megértése nyomán válik világossá. 1991-ben úgy fogalmaz, hogy „a tőkés színpad központi alakja, a vállalkozó”. „Ami Marxnál a tőke lényege, az *Sombart*nál egy viszonylag mellékes pont – olyannyira, hogy hiányzik a kapocs tőke és kapitalizmus között.” – mondja. Úgy gondolta, hogy valójában nem létezik az a történelmi probléma, amelyet *Weber* puritánjai és *Sombart* zsidó uzsorásai lettek volna hivatottak megoldani, hiszen, írja: „A középkori világ távolról sem volt mozdulatlan, a hagyományok által gúzsba kötött vagy a gazdasági tevékenység iránt ellenséges; bőséges lehetőséget kínált kezdetleges vállalkozói ügyleteknek. Siker és kudarc adta a leckét. És minden lecke hozzátett valamit a tőkés gyakorlathoz és a kapitalista szellemhez.”²⁷

Smith szerint is túl egyoldalú a magyarázat, amit *Weber* a nyugati kapitalizmus kialakulására ad. Ő úgy válaszolja meg a kérdést, hogy a szegénység takarékosagra való hajlandósága felől közelíti meg. Szerinte a tőke növekedésének közvetlen oka a szegénység és nem az ipar. Az által, hogy megnövekedett a fővárosba a takarékoság és csökkent a tékozlás valamint a kötelességszegés. Azonban ez továbbra is nyitva hagyja azt a kérdés, hogy honnan származik a tőke felhalmozására irányuló hajlandóság? De nem tud rá kielégítő magyarázattal szolgálni. *Buckle* szerint a protestantizmus a haladás és a civilizáció jele, ellentétben a katolicizmussal, viszont azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vallásnak divergens hatása lehet, a populáció kultúrájától függően.

III. A weberi gondolatok kései hatása

Weber kapitalizmussal kapcsolatos gondolatai később is számos kutatót és gondolkodót indított arra, hogy megállapításait megkísérelje cáfolni, vagy alátámasztani. Így például *Becker*ék (2009) a protestánsok gazdasági előnyeire vonatkozóan megerősítik *Weber* megfigyeléseit. Ők ezt a következtetésüket a 19. századi Poroszország alapján teszik. *Delacroix*, *Nielsen* (2001) 19. század közepi-végi európai országokon próbálták ellenőrizni *Weber* hipotézisét, azonban találtak lemaradó protestáns és kiemelkedő katolikus országokat is.

Sokan saját koruk társadalmára igyekeztek vonatkoztatni a tételt. Így *Daniell Bell* 1974-es könyvében a *The Coming of Post-Industrial Society*-ben arra a következtetésre jut, hogy bár a gazdaság továbbra is a protestáns értékek alapján működik, a kultúra már nem magyarázható vele, sokkal inkább magyarázhatóvá vált a hedonizmus logikája által. *Himanen* 2001-es művének, a *Hecker Ethic and the Spirit of Information Age*-nek, már a címe is utalás *Weber* munkájára; ebben a protestáns és a hacker etika elemei kerülnek szembeállításra: utóbbinál például fontos a szabadság, az élvezet és a kreativitása is, míg az előbbinél ezek nem tartoznak a preferált értékek közé.

Himanen szerint a hacker-etika egyre inkább az információs kor munka-etikájává válik. A pénz-, és a hálózati-etika szintjén a hacker-etika csupán egy – de jelentős – alternatíváját képi a protestáns etikának. A hackerek a fáradságot is vállalják, bár a munka egésze örömteli

²⁷ Madarász: 82-84. A profitabilitás maximalizálását például tovább segítette a *Luca Pancioli* által elsőként a Ragusai Köztársaságban bevezetett kettős könyvvitel, ami egyetlen vállalkozó kezében összevethetővé tette a többféle üzletágakat. A társadalmi rendszer középkori volt, ugyanakkor a gazdasági felfogás sokkal inkább a kapitalista társadalmat jellemezte. Persze ez igaz volt az itáliai városállamok többségére is (mint Velence vagy Genova, Pisa, Firenze).

folyamat számukra. A protestáns etikának nem csak a munka elhivatottságként való felfogása volt központi eleme *Himanen* szerint, hanem az idő is. Az információ korában két egymással ellentétes folyamat zajlik. Az egyik az idő minél célszerűbb kihasználása, ami protestáns örökség, ami egyben a munkaidő minél célszerűbb kihasználását is jelenti. A másik az idő flexibilisebbé válása, ami az új technikai eszközöknek köszönhetően valósul meg.²⁸

Nunziata és *Rocco* (2014, 2015) a vállalkozói hajlandóság kapcsolatát vizsgálták meg a vallásossággal kapcsolatban ESS adatok alapján *Weber* feltevésének ellenőrzéséhez. Arra jutottak, hogy a katolikusok által dominált területeken a protestánsok nagyobb arányban válnak vállalkozóvá, mint a katolikusok a protestáns területek katolikusai.

Webernél a protestánsok kisebbségi léte nem magyarázó elv. *Kovács György* ezt szekta-struktúráként említi a neokálvinista gyülekezetek alacsony létszáma miatt, hiszen a kevés tag miatt a hívek jól ismerik egymást, így ellenőrizni is tudják a társaik hitbéli állapotát. Hasonlóról számol be *Kovács Sándor* is a protestáns etika és a paraszti erkölcs kapcsán. A közösség ebben az esetben is ellenőrizte a szabályok betartását, annak elmulasztása esetén pedig retorziókat alkalmazott. *Szekfü Gyula* a kisebbségi lét és a kapitalizmus kialakulása kapcsolata a magyar kapitalizmus fejlődésében, hasonlóan *Sombarthoz* a zsidóság szerepét emelt ki.

IV. Kitekintés Magyarországra

Sebestyén Jenő teológus professzor úgy vélte, hogy Magyarországon azért nem fejtette ki olyan erősen a hatását a kálvinizmus etikai gondolatrendszere, mint mondjuk Svájcban vagy Hollandiában, mert a kálvinizmus hitelében nem volt olyan erős. 1911-ben úgy fogalmaz Magyarországhelyzetéről a kérdés vonatkozásában, hogy: „... a magyar kálvinizmus azért nem ilyen erős és gazdag anyagiakban, mert nem olyan erős hitében sem, nem vagyunk igazi kálvinisták, így hazai példákön nem mutatható be Kálvinnak a kapitalizmus kialakulására gyakorolt hatása.” – ez pedig összhangban áll *Szűts Farkas* gondolatával.

A későbbi szerzők is úgy vélik, hogy Magyarországon a megkésve kialakult kapitalizmus nem protestáns etikai alapokon nyugodott.²⁹ A magyar protestantizmus és a kapitalista fejlődés közötti kapcsolat elemzői azt állítják, hogy hazánkban a *weberi* „protestáns etika” hiánya leginkább azzal magyarázható, hogy a magyarországi protestantizmus peremprotestantizmus. Érdemes megjegyezni itt még azt is, hogy Magyarországon a protestantizmus, pontosabban a kálvinizmus főképp a földművesek vallás volt, ellentétben Németországgal, ahol a kapitalista ipari és kereskedelmi réteg vallásaként írható le. Magyarországon feltűnő a mezőgazdasági foglalkozások nagy súlya, mind a reformátusoknál, mind az evangélikusoknál. Viszont összességében nézve is kicsi volt a polgári réteg, ami lényegében a kapitalizmus szellem fontos tényezőjének a hiányát is jelentheti.

A 19. századi magyarországi protestantizmus tehát eléggé eltért a *Weber* által főleg nyugat-európai tapasztalatok alapján felvázolt képtől. Az a puritán felhalmozó értékrend, mely *Weber* protestánsait jellemzi, Magyarországon társadalmi méretekben a 19. század második felében jelenik meg. De a protestantizmussal hiába jelent meg a racionális életvezetés, mégsem állt be a polgári szabadság állapota, így nem mehetett végbe az eredeti tőkefelhalmozás sem, melyekhez a *Weber* által elemzett protestáns etika társult. A paraszti terjeszkedési lehetőségek nagyon összeszűkültek, ezért a lehetőség, amik közül választhattak: az elvándorlás, a mezőgazdaságon kívüli munkakeresés, a nagybirtokon való munkavállalás, a birtok fölaprózása és ennek hatására az elszegényedés, valamint a születések számának korlátozása volt. Az elszegényedés egyetlen alternatívája sokszor ezért csak a születéskorlátozás lehetett, amivel az

²⁸ Keller, 2006: 136

²⁹ Kovács, 2011: 9.

elért életszínvonalat sikerült tartani, az anyagi emelkedés útját pedig, az egykézés révén érthették el, hisz az örökségeket ezáltal egyesíthették.

Schlett András miközben a paraszti polgárosulás és az egykézés kérdését vizsgálta Magyarországon, szintén arra jut, hogy az egykézés alapvetően protestáns felekezetek hívei között volt jellemző az országban, határozott ellenállás azzal szemben viszont semmilyen vallásban, vagy nemzetiségben sem, csak a katolikusok körében volt jellemző. Hosszasan elemezte mind a 63 vármegyét és végül arra a megállapításra jutott, hogy a katolicizmus befolyása az egykére nagyobb, mint bármely más tényező; nagyobb, mint a földrajzi fekvés, mint a gazdasági és társadalmi viszonyok ereje, és nagyobb mint a műveltségé.³⁰

Balázs Kovács Sándor tanulmányában szintén Magyarországra vonatkoztatva teszi meg állításait a protestantizmus hatásával kapcsolatban. A sárközi parasztság erkölcsi értékrendjét vizsgálta. Szerinte az olyan paraszti erkölcsi normák, mint a munkamorál, a józanság és a mértékletesség, vagy az egyszerű és kiegyensúlyozott életvitel történelmi események egy sajátos szintézisének eredményei, nem csak vallás erkölcsi indíttatás áll mögöttük.³¹

Kovács György doktori értekezésében kifejezetten Magyarország vonatkozásában keresi a választ arra, hogy érvényesül-e a protestáns etika és a kapitalizmus szellemének kapcsolata. (Nem csak *Weber*, hanem T. szempontjait is figyelembe véve) Amennyiben igen, milyen mértékben, amennyiben nem, miért nem és hogy ezek háttérben milyen történelmi és társadalmi sajátosságok állnak. Ő is arra jut, hogy protestánsok gyermekvállalási aránya szignifikánsan kisebb összességében is, mint a katolikusoké. Ennek oka szerinte is a birtok elaprózódásának a megakadályozására való törekvés volt. Ezzel pedig az párosult eredményként, hogy a protestáns hívek körében nagyobb volt a földbirtok mérete és az önállóak aránya is.³²

V. A probléma mai szituációja

Kolosi és Szelényi könyvének alcíme „a neoliberais etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme”. Arra (is) keresik a választ a műben, ahogy ők fogalmazzak: „*Van e olyan világnézet, etika, mentalitás, ami a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetben uralkodó és olyan szerepet játszik, mint Weber szerint a protestáns etika játszott a korai kapitalizmus kialakulásában? Ha van ilyen, akkor nyilvánvalóan erre az elsőszámú jelölt a neoliberalizmus, mely a múlt század utolsó két évtizede óta a világ domináns ideológiája lett, mintegy jelezve, hogy meglehet elérkeztünk a történelem végéhez.*” Azt állítják tehát, hogy a neoliberalizmus etikája a 20. század utolsó két és a 21. század első évtizedének hegemon ideológiája, ami a posztkommunista országokban is meghatározó, de a régió országai között – ebben is – van különbség. Közép-Európában is számos tényezőtől függ a mértéke, Oroszország és Kína esetében viszont csak fenntartásokkal igaz.³³

Forgács és Csillik (2019) kutatásuk során arra jut, hogy „*a protestáns etika intézményesült a világ országainak jó része beépítette intézményrendszerébe, hogy azzal gazdasága versenyképességét, növekedését elősegítse.*” A PEW, az IMF és az WFE adatbázisok használatával igyekeztek feltárni, hogy a 21. században megmaradt e valami a *Weber* által talált összefüggésekből. „*A protestánsok részaránya és az egy főre jutó GDP, a versenyképesség, a növekedési ütem, a fejlettség arányos versenyképesség és a fejlettség arányos növekedési ütem*” között keresték a kapcsolatot. Az európai és off-shoot országok esetében a

³⁰ Shlett: 160, 166.

³¹ Balázs Kovács, 1996: 299.

³² Kovács, 2010: 2

³³ Kolosi-Szelényi, 2010: 280-288.

lineáris regressziót módszerét használták, azonban érdemi korrelációt nem találtak, tehát kijelenthető, hogy elmúlt a hatás. A versenyképesség esetén találtak csak némi gyenge kapcsolatot annak vonatkozásában, hogy minél magasabb egy országban a protestánsok aránya, az adott gazdaság annál versenyképesebb, de valójában az R^2 értéke itt is határérték alatti.³⁴

Ezen eredmények és megállapítások alapján érdekes lehet megvizsgálni, hogy azokban az országokban, akiket a lineáris regresszió módszerével vizsgáltak – ESS adatbázis alapján – milyen módon alakultak a lakosság értékpreferenciái. A két legmagasabb átlag pontszámot kapott válaszlehetőség, 5 fokú likert skálán a „*Fontos, hogy kalandokat keressünk, és érdekes életet éljünk.*” és a „*Fontos gazdagnak lenni, hogy legyen pénzünk drága dolgokra.*” voltak. Az első esetében a szumma átlag 4,05 volt. A 3 legmagasabb pontszámmal, többel, mint 4, pedig Németország, Észtország és Olaszország rendelkezett; a legalacsonyabbal pedig, kevesebb, mint 3,5-del Magyarország, Csehország és Norvégia. A második esetében – tehát a gazdagság fontosságánál – a szumma pontszám 4,43 volt. A legmagasabb pontszámot itt Franciaország, Olaszország és Finnország érte el. A legalacsonyabbat 3,15-el Magyarország, 3,25-el Csehország és 3,36-al Oroszország. A legalacsonyabb szumma pontszámot kapott kérdés a „*Lojálisnak lenni a barátokkal és a hozzánk közel állókkal.*” Itt a csehek, az oroszok és az olaszok értettek egyet leginkább az állítással, a németek, az izlandiak és a svájciak pedig a legkevésbé, a szumma pontszám 2,02 volt a második legalacsonyabb pontszámú a „*Fontos, hogy saját döntéseket hozzon és szabad legyen.*” kijelentés volt, 2029-es összpontszámmal. A leginkább csehek, az oroszok és a franciák értettek egyet vele, a legkevésbé itt a szlovének, a svédek és a hollandok.

VI. Napjaink helyzete Magyarországon

Ahhoz, hogy megítélhessük, hogy milyen a helyzet Magyarországon a fiatalok körében, amiből kiderül, hogy várhatóan a későbbiekben milyen irányba mehetnek majd ezek a folyamatok a Magyar Ifjúság 2016-os adatbázisán a következő kérdések vizsgálatára került sor: 1. Összefüggésben van a vállalkozó kedv a vallásossággal? 2. Befolyásolja-e a vallásos neveltetés, vagy a felekezet³⁵ az intézményi bizalmat a fiatalok körében? 3. Milyen értékekkel jellemzik a katolikusok az ideális munkahelyet és milyennel a protestánsok? 4. Hogyan alakul az ifjúságkörében az életszínvonaluk relatív megítélése?

Arra a kérdésre adott válaszok, hogy elsődleges munkájában milyen pozíciót tölt be (tehát, hogy alkalmazott, vagy vállalkozó)³⁶ sem azzal nem függött össze, hogy katolikus vagy protestáns felekezetbe keresztelték (szig.: 0,523), sem azzal, hogy katolikus vagy protestáns felekezet tagjának tartja most magát (szig.: 0,109). Ez alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a protestáns felekezetek tagjainak – legalábbis a fiataloknak Magyarországon – nincs nagyobb vállalkozói hajlandóságuk. Viszont általánosságban a vallásos neveltetéssel már mutatható ki kapcsolat (szig.: 0,021). Az önálló vállalkozók és őstermelők körében a válaszadók 30,9%-a kapott vallásos neveltetést, míg az alkalmazottak és közfoglalkoztatottak körében ez 23,3%.

³⁴ $R^2=0,31$

³⁵ Az adatbázisban a különböző protestáns felekezetek (pünkösdi, adventista, stb.) külön szerepeltek, ezeket az elemzésben összevontam, együtt kezeltem protestánsként.

³⁶ 1, önálló vállalkozó, tulajdonos vagy résztulajdonos; 2. őstermelő, 3. alkalmazott, 4. alkalmi munkái vannak, 5. közfoglalkoztatott

1. táblázat: Kérem, a továbbiakban arra a munkájára gondoljon, amelyiket Ön elsődlegesnek tekinti! Ebben a munkájában Ön: * Vallásosan nevelték, nevelik Önt otthon? Crosstabulation³⁷

	Vallásosan nevelték, nevelik Önt otthon?		Összesen
	igen	nem	
önálló vállalkozó/őstermelő	56 30,9%	125 69,1%	181 100%
alkalmazott/közfoglalkoztatott	889 23,3%	2926 76,7%	3815 100%
alkalmi munkái vannak	48 28,6%	120 71,4%	168 100%
Összesen	993 23,8%	3171 76,2%	4164 100%

Az intézményi bizalom megítélésének megértéséhez keresztábra elemzést végeztem a „mennyire bízik Ön a következőkben:...” kérdések és ismét a

- 1.Vallásosan nevelték, nevelik Önt otthon?
 - 2.„Milyen felekezetben keresztelték meg/jegyezték be Önt?”
 - 3.Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak?
- kérdések között.

Az eredmény pedig:

1.A vallásos neveltetés léte, vagy épp nem léte mindegyik intézménnyel szembeni bizalommal kapcsolatban számottevő hatással bírt. Azok, akiket vallásos neveltetést kaptak, szignifikánsan jobban bíznak a felsorolt intézményekben.

2.A felekezet, amibe bejegyezték az esetek felében befolyásolja a bizalmat. Továbbá azokban az esetekben, amikor a katolikusok és a protestánsok intézményi bizalma között kimutatható különbség, mindenhol a protestánsnak bejegyzettek tanúsítanak nagyobb bizalmat.

3.A felekezet, amibe tartozik az alkotmánybírósággal, a polgármesterrel, a banki szektorra szembeni bizalmon kívül minden mást befolyásol. A bejegyzett felekezetekhez hasonlóan itt is a protestánsokban nagyobb a bizalom az intézmények irányába. Viszont külön kiemelném a politikusokkal szembeni bizalom kérdését. Itt nem a bizalom pozitív tartományában fogható meg a különbség, a két felekezet egyike sem bízik bennük. Sokkal inkább arról van szó, hogy míg a protestánsok összességében az „inkább nem bíznak” a politikusokban válasza voksoltak, addig a katolikusok náluk százalékosan nagyobb arányban az „egyáltalán nem” bíznak lehetőségre.

2.táblázat: BIZALOM szig.³⁸	vallásos neveltetés	bejegyzett felekezet	felekezet, amihez tartozik
alkotmánybíróság	0,000	<i>0,571</i>	<i>0,489</i>
országgyűlés	0,000	<i>0,090</i>	0,022
köztársasági elnök	0,000	0,020	0,024
kormány	0,000	0,033	0,042
politikusok	0,028	<i>0,072</i>	0,016

³⁷ Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján.

³⁸ Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján.

civil szervezetek	0,002	0,001	0,001
honvédség	0,008	0,001	0,008
egyház általában	0,000	0,085	0,010
rendőrség	0,004	0,032	0,002
bíróságok	0,015	0,026	0,007
polgármester	0,000	0,060	0,122
bankok és biztosítók	0,013	0,588	0,309

3.táblázat: Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak? Mennyire bízik a politikusokban? Crosstab³⁹

	Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak?		Összesen
	katolikus	protestáns	
egyáltalán nem	697 25,5%	197 21,2%	894 24,4%
inkább nem	1018 37,2%	392 42,2%	1410 38,5%
inkább igen	798 29,2%	272 29,3%	1070 29,2%
teljes mértékben	221 8,1%	67 7,2%	288 7,9%
Összesen	2734 100,0%	928 100,0%	3662 100,0%

A következő górcső alá vett probléma, hogy az intézményekkel szembeni bizalomban mutatható-e ki csoportosulás a válaszokban. Két főkomponens alakult ki. Az elsőbe a kormánnyal, a politikusokkal, az országgyűléssel, a bankokkal és biztosítókkal, a köztársasági elnökkel és az alkotmánybírósággal szembeni bizalom került. A második főkomponensbe a honvédséggel, a rendőrséggel, a bíróságokkal, a település és kerületi polgármesterrel, valamint a civil szervezetekkel szembeni bizalom található. Az első csoportot – ha pénzügyi szektortól eltekintünk – nevezhet a jogalkotókkal szembeni bizalomnak, a másodikat pedig tekinthetjük jogalkotókkal szembeninek. Az egyházakkal szembeni bizalom az egyetlen, amelyik mind a két csoportból kilóg, egyikhez sem tartozik igazán.

1. táblázat: Intézményi bizalom, főkomponens elemzés: Rotated Component Matrix⁴⁰

	Component	
	1	2
a kormányban	,847	,277

³⁹ Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján.

⁴⁰ Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján.

a politikusokban	,834	,164
az Országgyűlésben	,807	,349
a bankokban, biztosítóknál	,656	,347
a Köztársasági Elnökben	,629	,514
az Alkotmánybíróságban	,603	,524
a honvédségben	,155	,834
a rendőrségben	,277	,799
a bíróságokban	,386	,707
a település (kerület) polgármesterében	,347	,671
a civil szervezetekben	,291	,669
az egyházakban általában	,448	,494

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Az ideális munkahely jellemzése esetében a következők közül kellett választaniuk:

1. jó fizetés: szig. 0,154
2. rugalmas munkaidő: szig. 0,010
3. kényelmes tempó és kevés stressz: szig. 0,216
4. önálló kezdeményezés lehetősége, döntések meghozatala: szig. 0,271
5. érdekes munka: szig. 0,000
6. biztonságos munkahely: szig. 0,914
7. kellemes társaság: szig. 0,041
8. jó előrelépési lehetőség: szig. 0,239
9. a társadalom számára hasznos munka: szig. 0,035
10. a magánélet és a munka egészséges egyensúlyának biztosítása: szig. 0,015

A rugalmas munkaidő, az érdekes munka., a kellemes társaság, a társadalom számára hasznos munka, valamint a magánélet és a munka egészséges egyensúlyának biztosítása esetében van különbség a két felekezet között, és mindegyik esetben a protestánsoknak fontosabbak az adott elemek. Viszont ezek nem egyeznek meg a *Weber* által feltártakkal.

Még egy kérdést került vizsgálat alá, nevezetesen, hogy hogyan ítélik meg a társadalmi helyzetüket. Ebben az esetben az volt megfigyelhető, hogy nincs szignifikáns összefüggés a társadalmi helyzet megítélése és a felekezeti hovatartozás között. Középső társadalmi csoportba sorolta magát a katolikusok 53,1%-a és a protestánsok 50,6%

2. táblázat: Kérem, mondja meg, hogy az alábbiak közül Ön melyik csoportba sorolná saját magát? * Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak? Crosstabulation^{41,42}

	Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak?		Összesen
	katolikus	protestáns	
alsó társadalmi csoport	328	125	453

⁴¹ szig.: 0,141

⁴² Saját szerkesztés a Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján.

	11,6%	12,7%	11,9%
alsóközép társadalmi csoport	868 30,6%	302 30,7%	1170 30,6%
középső társadalmi csoport	1506 53,1%	498 50,6%	2004 52,5%
felsőközép társadalmi csoport	114 4,0%	56 5,7%	170 4,5%
felső társadalmi csoport	18 0,6%	4 0,4%	22 0,6%
Összesen	2834 100,0%	985 100,0%	3819 100,0%

VII. Záró gondolatok

A dolgozat végeztével a kezdő gondolathoz kell, hogy visszakanyarodjunk: *Weber* életművének akárcsak egy szeletéről is a lehetetlennel határos röviden beszélni.

A kapitalizmus érzésvilágának egyik első kutatójaként *Weber* olyan elődökre támaszkodott, mint *Gustav von Schmoller* és *Warner Sombart*. Úgy elemezte a protestantizmus történeti szerepét a kapitalizmus kialakulásában, hogy a későbbiekben is kihívások elé állította vele a társadalomtudományokat a rejtett mechanizmusok feltárásának szándékával és a kritikai szociológia útnak indításával. Elméletében olyan komplex fogalmak fonódnak össze, mint például a társadalmi felépítmény, az elidegenedés, vagy a habitus, aminek hosszú során keresztül levezeti, többek között, hogy a társadalmi szükségletek kielégítésére létrejött jog hogyan válik független entitássá, majd a gazdasági hatalom kontextuális prezentációjává, illetve a vagyonok felhalmozásának eszközévé.

Ahhoz, hogy a feudális viszonyokból a kapitalizmusba átléphessen a társadalom erkölcsi forradalomra is szükség van. Minden hűbéri rendszer elleni harcnak az egyház ellen is irányulnia kell. A racionalitás az, ami a polgári társadalom legfőbb ismérve, így olvasatában a kapitalizmus szelleme egyet jelent a gazdasági racionalitással. „A kapitalista gazdaságban azért csinálnak cipőt, hogy pénz keressenek általa.” A gazdagsághoz így a puritán ihletettséggű hivatásszerűen végzett munka vezethet.

Ahogy bemutattuk, elméletével sokan vitatkoztak, ahogy alátámasztani is próbálták jó néhányan; és bár az általunk a Magyar Ifjúság adatbázis alapján is az mondható el, amit az átfogóbb vizsgálatok során is megállapítottak: a felekezetek között érdemi különbség nem mutatható ki és a munkahellyel kapcsolatos elsődleges elvárásaik sem különböznek a *Weber* által bemutatott módon, de a rejtett mechanizmusok felkutatása egy olyan fontos tudománytörténeti mérföldkő, ami mellett ma sem mehetünk el szó nélkül. És bár az általa feltárt mozgatóerők ma már nem nyernek bizonyítást a múlt mindig fontos adaléka a jelen megismerhetőségének.

Felhasznált irodalom

Balázs Kovács Sándor: Protestáns etika – paraszti erkölcs. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XIX. Szerk.: Gaál Attila Szekszárd, 1996: 299-316. Online: http://szociologia.btk.pte.hu/sites/default/files/attached_files/balazs_kovacs_sandor_protestans_etika_paraszti_erkolcs.pdf

Bendix, Reinhard: The Protestant Ethic – Revisited, Cambridge University Press, Comparative Studies in Society and History, Vol. 9, No. 3 (Apr., 1967), pp. 266-273.

Berlin, Isajeh: Karl Marx: His Life and Environment. Third Edition. Oxford University Press. New York. 1973.

Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai. Online:
http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1465835407_06127.pdf

Brenier, Peter: Weber's The Protestant Ethic as Hypothetical. Narrative of Original Accumulation. Journal of Classical Sociology, State University of New York at Albany, USA, 2005.

Eisen, Arnold: The Meanings and Confusions of Weberian „Rationality”. British Journal of Sociology. Vol. 29. No. 1. 1978. March. 57-70.

Engels, Friedrich: Principles of Communism. In: Karl Marx – Friedrich Engels: Collected Works. Vol. 6. International Publishers. New York. 1975. 341-357.

Engels, Friedrich: The Housing Questions. In: Karl Marx – Friedrich Engels: Selected Works. Vol. 1. Foreign Languages Publishing House. Moscow. 1955. 546-634.

Forgács Anna - Csillik Péter: Megerősíthető-e mai statisztikai adatokkal Max Weber hipotézise a protestánsok jobb gazdasági teljesítményéről? Online:
<http://confessio.reformatus.hu/v/mejerositheto-e-mai-statisztikai-adatokkal-max-weber-hipotezise-a-protestansok-jobb-gazdasagi-teljesitmenyerol/>

Jenei György: Max Weber bürokráciaelmélete és a neoweberiánus szintézis. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2016/3: 42–55. Online: <https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/nkeszolgaltato-uni-nke-hu/max-weber-burokraciaelmelete-es-a-neoweberianus-szintezis.original.pdf>

Keller Tamás: Hecker-etika <http://szociologia.hu/dynamic/0602keller.pdf>

Kolosi Tamás – Szelényi Iván: Hogyan legyünk milliárdosok? avagy a neoliberais etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme. Corvina Kiadó, Bp. 2010.

Kovács György: Protestantizmus és kapitalizmus: magyar gazdaság- és eszmetörténeti tanulságok – PhD értekezés tézisek, online: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/849/2/tezisek_Kovacs.pdf

Kovács György: Protestantizmus és kapitalizmus: magyar gazdaság- és eszmetörténeti tanulságok. Szeged, 2011.

Kovács György: Kapitalizmuskép a magyar gazdaságetika tükrében. In.: Gazdasági teológia. szerk. Fogarasi György et al, 2013: 202-251. Online: <http://etal.hu/wp-content/uploads/downloads/2013/10/kovacs-kapitalizmuskep-a-magyar-protestans-gazdasagetika-tukreben.pdf>

A protestáns paradigma. A protestantizmus jelentősége a modern világ kialakulásában. Szerk.: Máté-Tóth András. Magyar Vallástudományi Társaság, 2017.

Madarász Aladár: Két lexikoncikk a kapitalizmusról* Sombart zsidó pénzkölcsönzői és Schumpeter teremtő rombolása. 69-95. Online:
http://real.mtak.hu/93575/1/EPA00414_korall_2018_72_069-095.pdf

Marx, Karl: The Poverty of Philosophy. Foreign Languages Publishing House. Moscow. 1900.

Marx, Karl: A Contribution to the Critique of Political Economy. Introduction by Maurice Dobb. Inernational Publishers. New York. 1972.

Metzinger Éva: a protestáns etika és a kapitalizmus szelleme Max Weber munkásságában. Msc szakdolgozat, 1979, SZTE, ÁJTK. – könyvtári hozzáférés

Schlett András: A tradicionális agrárközösségek válságjelenségei. A paraszti polgárosulás és az egyke. In.: Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae XXXVIII, 2010: 159–171. Online:
http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3500/1/159-171_Schlett.pdf

Sombart, Werner: Kapitalizmus és szocializmus. Cobden – Könyvtár, 14. szám, Bp., 1922.

Székely Kinga Réka: Bevezetés a szociológiába. In.: Keresztény Magvető, 2004. 110. évf. 2. sz. Online:
https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/18593/KM_2004_02_153.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Pokol Béla: A professzionális intézményrendszerek elmélete. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest. 1992.

Raphael, Freddy : Werner Sombart et Max Weber. In: Journée d'études Werner Sombart, 1988/00. Online: <https://journals.openedition.org/ccrh/2981>

Trevino, Javier A.: The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) London (U.K.) 2008.

Weber, Max: General Economic History. Tanslated by: Frank H. Knight. The Free Press. Glancoe. Illinois. 1950.

Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, 1995.